

जगभरातील अपंग मुलांची चिंताजनक परिस्थिती चंद्रशेखर पुरंदरे

समाजातील दुबळे स्तर सशक्त झाल्याखेरीज संपूर्ण समाजाची प्रगती होत नाही. ही जबाबदारी अर्थातच मुख्य प्रवाहाची असते. दुबळे स्तर सामान्यतः आर्थिक, भौगोलिक, लैंगिक अशा रूढ मोजमापाने ठरवले जातात. उदाहरणार्थ, गरीब, बेघर, स्त्रिया हे स्तर दुबळे असतात इथपर्यंत सामाजिक जाणीव आजवर पोचलेली दिसते. पण याखेरीजही दुबळे स्तर असतात. त्यांची जाणीवही तीव्रतेने समाजात दिसत नाही. अपंग मुले हा असा एक दुर्लक्षित दुबळा घटक आहे.

युनिसेफचा अभ्यास अहवाल

United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF) या संयुक्त राष्ट्र संघाच्या एका संघटनेने या वर्षीच्या मे महिन्यात जगभरच्या अपंग मुलांचा एक अभ्यास अहवाल प्रसिद्ध केला आहे. या लेखात त्याची अतिसंक्षिप्त ओळख आहे.

अपंग मुले ही सामाजिक वस्तुस्थिती आहे. ती सामाजिक समस्या आहे या पूर्वग्रहाने या वस्तुस्थितीकडे पाहिले जाते. त्यामुळे ती मुले 'झाकण्याची', त्यांना सामाजिक जीवनातून 'अदृश्य' करण्याची वृत्ती दिसते. बृहत् समाज त्यांना अनुल्लेखाने मारण्याचे क्रौर्य दाखवतो. जास्त करून त्यांची अवहेलना होते, प्रसंगी लैंगिक शोषणही होते. हा घटक जन्मापासूनच बहुधा समाजाबाहेर कटाक्षाने ठेवला जातो. अगदी विरळा उदाहरणात एखादी स्वयंसेवी संघटना त्यांना मदत करते. पण त्यामागची भूमिका 'ही बिचारी मुले' अशी असते; उद्धारकर्त्याचा अभिनिवेश त्यामागे असतो. वस्तुतः यांना इतरांइतकेच सामाजिक अधिकार आहेत, समाजात अर्थपूर्ण सहभाग घेण्याचा, शिक्षण, आरोग्यसेवा मिळण्याचा हक्क आहे ही भूमिका या 'मदती'मागे दिसत नाही. हा समान नागरिक म्हणून जगण्याचा त्यांचा हक्क सामाजिक मानसिकतेत पक्का झाल्याखेरीज त्यांचे सक्षमीकरण होऊ शकत नाही.

उदासीनतेची भीषण उदाहरणे

साधारणतः सामाजिक कल त्यांचे अस्तित्व नाकारण्याचा असतो पण हा कल अस्तित्व मिटवण्याइतका हिंसकही होऊ शकतो. उदाहरणार्थ, एका विशिष्ट रासायनिक द्रव्याच्या जन्मजात अभावाने काहीजणांच्या त्वचेला रंग नसतो. त्यांना albino म्हणतात. टांझानियामध्ये अशी मुले सैतानाचा अवतार मानली जातात. या अंधश्रद्धेनुसार ती अपशकुनी असतात, अमानवी

असतात, अमर असतात. Albino असणे हा दैवी शाप असतो आणि तो शाप संसर्गजन्य असतो. यापुढे जाऊन अशा मुलांचे केस, जननेंद्रिये यात चेटकी शक्ती असल्याचे मानले जाते. त्यासाठी त्यांना हालहाल करून ठार मारले जाते व हे अवयव पारंपरिक वैदू त्यांच्या 'औषधात' वापरतात. अपंगत्व-अंधश्रद्धा याचे हे टोकाचे उदाहरण झाले.

इतरत्रही असे प्रकार आढळतात. ते अंधश्रद्धेवर नाही तर सामाजिक उदासीनता व त्यातून येणारे दुर्लक्ष यामुळे घडतात. इथे एक गोष्ट लक्षात घ्यायला हवी, ती म्हणजे, विकसित जगात तरी असे मूल वाढवणे हा एका पालकाचा संपूर्ण वेळ घेणारा तहहयात उपक्रम असतो. त्याबरोबरच तो उपक्रम अतिशय खर्चिक असतो. जेथे किमान खर्च भागवण्यासाठी आईवडील दोघांनाही पूर्ण वेळ नोकऱ्या करणे भाग असते व बाकी कोणत्याही व्यक्तीची अजिबात मदत नसते तेथे मुलांबद्दल जिव्हाळा असला तरी त्याचा सांभाळ घरी होणे अशक्य असते. मग ज्यांना परवडू शकते, ते अशा मुलांची देखभाल करणाऱ्या संस्थेत मुलाला दाखल करतात. या संस्थांमध्ये मुलांकडे दुर्लक्ष होते. उदाहरणार्थ, कॉटवर कायम उताणे असणाऱ्या अपंग मुलाला अन्न म्हणून दुधाची बाटली दिली जाते. संस्थेचा कर्मचारी ती बाटली मुलाच्या छातीवर ठेवतो. त्या मुलाला ती बाटली उचलता येते का, तोंडापर्यंत नेता येता का, दूध पिता येते का हे पहायला कर्मचार्याला वेळ नसतो. मग मुलाची उपासमार होते. अशा संस्थांचा अभ्यास करणाऱ्या एका संघटनेच्या निदर्शनाला या गोष्टी आलेल्या आहेत. एका संस्थेत तर अंगावर काटा येणारे दुर्लक्षाचे उदाहरण दिसले. तेथे ७-८ वर्षांचा वाटणारा मुलगा पाळण्यात होता. तो पाळण्यात का म्हणून चौकशी केली. त्यात कळले की तो २१ वर्षांचा होता आणि गेली ११ वर्षे पाळण्यातच होता. हेही एक टोकाचे उदाहरण झाले.

अपंगत्वाचे असंख्य प्रकार

अपंगत्वाचे असंख्य प्रकार आहेत. प्रत्येक प्रकारच्या अपंगत्वावर विशिष्ट योजनेची जरूरी असते. दृष्टी, वाचा, हात, पाय कमकुवत असणे किंवा नसणे अशा दृश्य अधूपणापासून हाडे ठिसूळ असणे, बौद्धिक वाढ एखाद्या परिमाणात खुंटलेली असणे, मेंदूचा जन्मजात दुर्धर विकार असणे असे अदृश्य अपंगत्वही असते.

अशा मुलांना समाजात आणणे हा वेळ घेणारा, चिकाटीचा, कौशल्य लागणारा आणि महागडा प्रकल्प ठरतो. पण तशी अनुकूल

परिस्थिती निर्माण केल्यास कोणताही अपंग त्याच्या अपंगत्वावर मात करू शकतो. सामाजिक धोरणाचे गृहीततत्त्व हे असायला हवे. अगदी प्रायोगिक पातळीवर अनेक देशांत अशा यशस्वी अपंगांची उदाहरणे आहेत. खास त्यांच्यासाठीचे नुकतेच पार पडलेले ऑलिंपिक हे तर सर्वोच्च उदाहरण.

बांगलादेशातील चितगाँवजवळील एका खेड्यातील अगदी गरीब कुटुंबातील हनीफ नावाच्या मुलाला तो चार वर्षांचा असताना खेळताना इजा झाली आणि त्याचा एक पाय तोडावा लागला. मग त्याचे शेजारच्या मुलांमध्ये मिसळणेच बंद झाले. कारण ती मुले त्याची कुचेष्टा करत, त्याला खेळात सामील करून घेत नसत, प्रसंगी त्याला पाडणे, धक्काबुक्की करणे असे शारीरिक त्रासही देत असत. आत्मविश्वास खच्ची झाल्याने हा मुलगा कुढत असे. नंतर त्याला कडेवर घेऊन त्याचे वडील त्याला शाळेत नेत असत व परत आणत असत. तेथेही त्याचे हालच सुरू राहिले. पण एका स्वयंसेवी संघटनेने त्याला कृत्रिम पाय बसवून दिला आणि त्याच्या आयुष्यात चमत्कार झाला. त्याचा तो शाळेत जाऊ लागला, मुलांच्यात मिसळू लागला. शाळेनेही साध्या दिसणाऱ्या पण महत्त्वाच्या गोष्टीत संवेदनशीलता दाखवली. एका इयत्तेचा वर्ग इमारतीच्या पहिल्या मजल्यावर असे. हनीफला जिना चढणे-उतरणे अवघड जाणार म्हणून शाळेने तो वर्ग तळमजल्यावर आणला. असा संस्थात्मक आधार मिळाला तर अपंग मुख्य प्रवाहात येऊ शकतात.

संस्थात्मक सहभागाची गरज

याला संलग्न इतरही मुद्दे आहेत. उदाहरणार्थ, अशा मुलांना 'नॉर्मल' मुलांच्या शाळेत प्रवेश देणे म्हणजे 'समान संधी' देणे नव्हे. त्याचे शिक्षण सुलभ करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर संस्थात्मक सहभाग लागतो. प्रथम शिक्षकांचे पूर्वग्रह दूर करावे लागतात. नव्या शिक्षकांच्यात ही लवचिकता जास्त असल्याचे आढळले आहे. त्यांची प्रशिक्षण घेण्याचीही तयारी असते. तसेच वेगळ्या प्रकारचे फळे, मोठ्या अक्षरांची पुस्तके, भिंगे असे साहित्य उपलब्ध करावे लागते. इमारतीच्या रचनेत व्हीलचेअरवरून अपंग विद्यार्थ्यांला शाळाभर फिरता येईल, विशिष्ट खेळांमध्ये भाग घेता येईल अशा सोयी निर्माण कराव्या लागतात. या सुविधा अविकसित व विकसनशील जगात अभवानेच आढळतात. त्यामुळे अपंग मुले फार शिकत नाहीत. मुळात गरीब कुटुंबातील असतील तर आणखीच गरीबीत ढकलली जातात. ही परिस्थिती बदलली जाऊ शकते पण त्यासाठी लागणारा अगदी प्राथमिक पण भरवशाचा संख्यात्मक अंदाजही आजमितीला जगात उपलब्ध नाही.

कोठे, किती व कशा प्रकारची अपंग मुले आहेत याची आकडेवारीच समोर नसेल तर प्रश्नाचे गांभीर्य व व्याप्ती कळत नाही. मग उपाययोजना दूरच. त्यात तिसऱ्या जगातील ग्रामीण

भागात लेखाच्या सुरुवातीला म्हटल्याप्रमाणे अपंगत्व झाकण्याची प्रवृत्ती असते. त्यामुळे अपंग मूल जन्माला आल्यास पालक त्याची सरकारदरबारी नोंदही करत नाहीत. मग असे मूल नागरिक म्हणून अस्तित्वातच येत नाही. त्याच्या उजाड भविष्याचा आणि आपल्या ऐपतीचा हिशेब करून भ्रूणहत्याही होतात.

एकूण याबाबत किती दूरचा पल्ला गाठायचा आहे, हे या त्रोटक नोंदीवरून लक्षात यावे.

टीप : *The State of World's Children 2013 - Children with Disabilities* हा सुमारे ८० पानांचा अहवाल इंटरनेटवरून विनामूल्य उपलब्ध आहे.

E-mail - artnondeco@yahoo.co.uk
Website - www.art-non-deco.com

